

להנביט את האנושיות באדמת השיח הפדגוגי: על התנאים הטבעיים בחינוך בקרב נוער בסיכון 14

דוד כהן, מחנך, מורה לספרות ולכתיבה, מוביל צוותים של חלוצי
הערכה בבית הספר התיכון ברנקו וייס אילת

"איננו מחדשים דבר בעולם - רק מגלים את הטוב שבו" - הרבלי מקוצק

כולנו, הורים, מורים, מחנכים, מנהלים וחוקרים, שוברים את הראש בשאלה איך ליצור כאן חברה מפותחת יותר באמצעות החינוך, אבל רובנו שוכחים שהדרך לחינוך מפתח ומקדם אמורה לכלול בניית מערכת מטרות חדשה לגמרי בעבורו. רובנו מדחיקים את העובדה החמקמקה שלמידה משמעותית תתקיים רק כאשר נתחיל לפעול לטובת מתן משמעות ותנאים טבעיים לחייו של התלמיד כחלק מהעבודה החינוכית שלנו; רובנו רוצים לשכוח את התובנה הכואבת שהבנה אמיתית, הפנמה אפקטיבית של תכנים ובניית לומד עצמאי יתחוללו בנפשו של התלמיד רק כאשר היותנו בני אדם יהיה הבסיס העיקרי, העקרוני והמארגן של השיח החינוכי. 'אני לא יהיה ה'אחר' לעולם כאשר הוא מושאל אד הוק ממודעות פרסומות לצורכי קיום של תכנית זו או אחרת; התלמיד לא יהיה תלמיד כל עוד לא נקבל את קדימות היותו בן אדם אוטונומי בעל שאיפה למשמעות ולהכרה בתנאי חיים טבעיים בלבד.

כמורה העושה את צעדיו הראשונים בתחום החינוך בקרב נוער בסיכון, ולאחר חמש השנים של ההלם הראשוני, אני עדיין עומד נבוך ומשתאה נוכח ריבוי ההדרכות ה"מעשיות" לעבודה בכיתה. עדיין אני נפעם, אבל גם משתומם ותמה כל פעם מחדש מהמשלים המרנינים על החינוך הנכון, מהסרטים המרגשים על נסים בחינוך ובעיקר משיטות ההתערבות השונות המוצעות לי. את דרכי שלי בפסיפס הגישות הקיים באקדמיה ובשטח אני עדיין יוצר יום יום בעבודתי, אך כמה בסיסים ליצירת חינוך שהוא ביסודו שינוי לקראת התפתחות רוחנית ותרבותית, כבר יש לי.

על יצירת תנאים טבעיים כערוכה לבניית בסיס לפדגוגיה אפקטיבית

התנהגויות האופייניות לבני נוער בסיכון - ביקור לא סדיר בבית הספר, שימוש בטלפונים הסלולריים בלי הפסקה בזמן שיעור, הבעת שעמום בכיתה, הפרעה למהלך השיעור, הצקה, צחקוקים - הן הבסיס המובן מאליו שעליו מונחות כל האסטרטגיות הנוגעות ללמידה של הנוער בסיכון, והן מבטאות את מהותו של אותו נוער בבית הספר. בדרך כלל, לפי מידותיה של מהות זו נתפרות חליפות ההתערבות בדרכי ההוראה ובדרכי ההערכה המתאימות לכל בית ספר כי אלה הם ביטויי הקלאסיים של הנוער בסיכון המוחצנים במערכת הלימוד.

השאלה שממעטים לתת עליה את הדעת היא האם אכן זו הווייתו של הנוער בסיכון, או, ליתר דיוק, האם הווייתו של נוער בכלל יכולה להתקיים בתנאים מלאכותיים, במנותק מהוויית חיים טבעית? האם הסבל הניבט מעיניהם של תלמידיי כאשר אני קורא להם להיכנס לשיעור הוא סבל מחויב המציאות החינוכית כי "ככה זה בחינוך" ו"אל תצפה לדברים לא ריאליים" או שמא הם מגיבים בסך הכול למצב לא טבעי שבו הם נתונים?

כדי להשיב על השאלות האלה, יש צורך לפרוט לגורמים את אותם תנאים טבעיים החסרים לילד בבית הספר ושאוּלי אפשר להבין את השפעתם על התנהגותו.

ובכן, יש שלושה מעגלים עיקריים שבהם התלמיד נמצא בתנאים טבעיים. המעגל הראשון הוא התנאים הטבעיים שהוא נמצא בהם עם משפחתו. אלה עלולים להיות תנאי חיים קשים וטראומטיים, אך הם תנאי חייו הטבעיים, שבהם הוא חי ופועל ובדרך כלל הוא עצמו מגדירם טבעיים. המעגל השני הוא המעגל החברתי, שהוא נמצא בו עם חבריו בחיי היומיום, בחופשות ולאורך כל חייו הבוגרים. המעגל הזה מגדיר את זהותו באופן טבעי דרך האחר, וכך, באופן טבעי, הוא מוצא את מקומו בחברה דרכו. המעגל השלישי הוא המעגל האישי, שהתלמיד נמצא בו עם עצמו, עם תחביביו, אהבותיו, חלומותיו, תסכוליו, ובעצם כל מה שהוא מגדיר ומחשיב כחייו. בבית הספר שלושת המעגלים הללו, היוצרים בדרך כלל סביבה נוחה, טבעית ונעימה, אינם קיימים כלל.

התלמיד אינו בחיק משפחתו – תהא איומה ככל שתהא או נהדרת ככל שתהא. התלמידים שיושבים לצדו הם לאו דווקא אלה שהוא היה רוצה בקרבתם - יהיו הם המקובלים ביותר. ובעיקר, הוא עצמו נמצא במקום שאינו רוצה להיות בו כי הוא חש בו רחוק מכל הדברים שהוא מגדיר אותם חייו הטבעיים, חלומותיו, הוא עצמו ואישיותו - רעועה, מוכה ומדוכאת ככל שתהא. הוא שומע אינפורמציה שאין לה ולו שמץ של קשר אל אותם אהבות, חלומות, שאיפות או פחדים. לכן הגיוני, ואפילו מחויב המציאות, שהוא לא ירצה לבוא אל בית הספר אלא יעדיף לשהות עוד כמה שעות בחיק משפחתו - לישון או סתם להתבטל.

כמו כן הוא לעולם לא יניח את הטלפון הסלולרי שלו מידי כי התקשורת עם החברה שבה הוא חש את מקומו הטבעי נמצאת שם, בטלפון הזה שבידיו, ולא בדמות התרח הזקן שמלהג את עצמו לדעת. וביתר שאת, וכאילו להכעיס אותנו המורים, הוא יצחק לנו מול הפנים כשאנו רציניים, ישתעמם ויפהק בדיוק כשהפואנטה בסיפור העיוורת (סיפור קצר מאת יעקב שטיינברג) מוגשת לו וליתר התלמידים. דווקא אז, בעיצומה של מצגת שנבנתה לתלפיות או באמצע הרצאת אורח מרטיטת לב, הוא יציק לשכנו שירצה להקשיב, יטיס סילוני נייר, ירקוד על השולחן וינבח ככלב לקול צחוקם של חבריו. אנו, המורים, אמנם יכולים לכעוס עליו ברמות שונות של עצימות ושל רוגז ותסכול, אך בטרם נעשה זאת עלינו לדעת שאפשר גם אחרת, וצריך להעניק לתלמיד תנאי מחיה - נפשיים ופיזיים - שיהיו טבעיים לו וישמשו הבסיס והערובה לבנייה החינוכית שלנו. זו חובה מוסרית בסיסית שאנו חייבים לדורות הבאים, ולא רק לתלמידים שאנו מלמדים אותם.

הערכה חלופית - בדרך אל יצירת תנאים טבעיים ללמידה בבית הספר

כאשר מורה נתפש בעיני התלמיד כאב רוחני, באופן טבעי ההתייחסות אליו היא כאל בן משפחה טבעי. רבות דובר על אותו קשר אישי בלתי אמצעי בין מורה לתלמיד ועל חשיבותו לעשייה החינוכית, אך, לעומקו של דבר, קשר זה הוא רק כסות דקה של מקום שבו התלמיד חש שהוא נמצא בתנאי חייו הטבעיים או באלה שצריכים להיות בעולם אידיאלי בין אנשים קרובים או בני משפחה. המקום המשפחתי, במעגל תנאי החיים הטבעיים של התלמיד, יכול להיות ממומש באופן פשוט וריאלי כאשר יחסו של מורה אל תלמידו הוא יחס של אב רוחני והתלמיד רואה בו איש כזה.

לפיכך, התפקיד הראשוני, המהותי והמידי של המורה אינו ללמד דווקא, אלא קודם כול ליצור תנאי חיים טבעיים לתלמיד, אשר יאפשרו, בבוא העת ובאופן טבעי, למידה. גם אם בתוך תוכו, או בתכתיב בלתי רשמי מלמעלה, הוא רוצה להלעיט את התלמיד בפרטי המידע הרלוונטיים להצלחתו בבגרות זו או אחרת ולסמן וי ביומן על הישגיו, עליו להבין את תפקידו זה ולפעול בהשראתו.

מן הסתם, המורה אינו יכול לפעול בחלל ריק, ובית הספר יכול וצריך להיות - לפני שהוא ה"ספר" לתלמידים - גם "בית" לתלמידיו. כאשר תלמידים מגיעים אל אותו חלל מאיים ובלתי רלוונטי בעליל ורואים בו פתאום בית שלהם, אין הדבר יכול להתקיים ללא אווירה של בית ממשי. המבנה המזמין, פינות הישיבה, תחומי העניין והשיח בין התלמידים למורים בין השיעורים, אווירת השיתוף והביטחון - כל אלה חייבים להכיל אלמנטים רבים המקיימים אווירה ביתית, כך שהתלמיד יחוש כאילו הוא נמצא במקום הבטוח ביותר והטבעי ביותר שהוא יכול להימצא בו - הבית. אכן תפאורה זו של בית, כביכול, עלולה להיתפש לא אחת כמלאכותית או כמאולצת מחד גיסא ומאידך גיסא עלולה להיתפש כחטא בל יסולח לצורה המסורתית של בית ספר, אולם הדרך

אל יצירת תנאי חיים טבעיים לתלמיד שתאפשר בבוא העת למידה עוברת קודם כל בתנאים הפיזיים של הלמידה.

הוא הדין בנוגע לתחושת התנאים הטבעיים של התלמיד מבחינה חברתית. כאשר תלמידי בית הספר שבו אני מלמד נשארים לנגן, לדבר וללמוד שעות רבות אחרי תום הלימודים בתוך מבנה בית הספר, אני מסיק מכך שהם חשים שתנאי החיים טבעיים להם. אני מבין, שמבחינה חברתית, תנאים אלה מאפשרים להם להביא את יכולותיהם ואישיותם לידי ביטוי, והלמידה היא, באופן פרדוקסלי, תוצר לוואי של מימוש תנאי חיים טבעיים. כאשר הם מפסיקים לחוש שעושים עליהם ניסויים בחינוך, וכאשר מאפשרים להם לחוש את עצמם באווירה שהם רגילים אליה - הם במיטבם. לא בכדי תלמידים רבים המוגדרים נוער בסיכון מגלים יוזמה וחריצות רבות כאשר הם עובדים בעבודות שונות או כאשר הם מתפקדים כאחראים מחוץ לבית הספר.

בסיכומי של דבר, המקום המרכזי שעל המורה להקפיד למלא בו אלמנטים של תנאי חיים טבעיים, או אלה שרצוי שיהיו טבעיים, הוא הכיתה, השיעור. סוף סוף, זה המקום שעל התלמיד להרגיש בו הכי בבית כי בו הוא אמור לפגוש את אישיותו שלו, את יכולותיו, כישרונותיו, ולמעשה - לפגוש בו את עצמו. בטרם יוכל התלמיד ללמוד אות אחת ולפני שאנחנו פותחים את ברו המידע בזרם אחד ואגרסיבי אל מוחותיהם של התלמידים, עלינו לזכור שהתשתית הרגשית הנפשית המשוועת לתנאי חיים טבעיים היא מטרתנו הראשונה. מבחינה אישית, פנימית, התלמיד רוצה להרגיש בבית. הוא דן עם עצמו בשפה הטבעית לו, ועלינו להבין שבאותו דיאלוג פנימי שבו באים לידי ביטוי חלקי אישיותו השונים, כוחותיו וחלומותיו, אנו שחקנים חדשים, שלא לומר, שחקני משנה זרים ודחויים. כדי שהוא ירגיש בבית, **כדי שהוא יחוש שיש משמעות לחייו, לעשייתו, להישגיו, חובתנו קודם כול לספק לו תנאי חיים פנימיים הטבעיים לו.**

ההערכה החלופית שהתחילה בכמה בתי ספר חלוציים מנסה לצעוד בכיוון זה והיא פתח קטן לעולם חדש של ביסוס תנאי חיים טבעיים ללמידה. רבות דובר במשמעותה הייחודית של ההערכה החלופית למערכת החינוך, ורבות בוקרה התכנית בגין אי יכולתה, כביכול, להנחיל ידע מעמיק, מקיף ומפורט לתלמידים המשתתפים בה בהשוואה לתלמידים שאינם בתכנית.

ברם הבסיס העמוק והמהותי לנחיצותה, ובמקרים רבים (כמו בבית הספר שאני מלמד בו) גם להצלחתה של התכנית, הוא בסיס התנאים הטבעיים המסופקים לתלמיד ומאפשרים למידה משמעותית. מדובר בתכנית שמאפשרת אמנם הערכה חלופית של הישגי התלמיד, אבל נוגעת בדרכי ההוראה, בגיוון, בהעמקתן ובשכלולן המהותי. דרכי הוראה מגוונות המותאמות לתנאי חייו הטבעיים של התלמיד בדרך כלל מניבות תוצאות, שכן, הן מאפשרות לתלמיד לחוות כישורים ויכולות ששום תכנית אחרת לא מאפשרת. למעשה, תכנית ההערכה החלופית מאפשרת לנו, המורים, להעניק משמעות ממשית ללמידה בהקשר האישי-הרגשי-הנפשי של הלומד, ובכך היא יוצרת תנאים להתקיימותה של למידה משמעותית שאלה כיוון השר פירון בתכניתו.

אחת הדוגמאות להצלחה עקרונית זו היא דיאלוג שהיה לי עם אחד מתלמידי ואשר משקף את כוחה של התכנית ובמידה רבה את הקדמתה את זמנה.

אחד מתלמידי, שהשתתף בתכנית חלוצי הערכה בבית הספר במקצוע הספרות, וסבל מלקויות למידה רבות ומאובחנות וכן מבעיות רגשיות והתנהגותיות קשות, אמר לי בזו הלשון:

"באימשיך המורה אני נראה לך אחד שיעשה בגרות בספרות?"

השבתי לו: "בלי קשר לאימא שלי, לא!"

התלמיד המשתומם מהתשובה ענה לי (וזו פרפרזה של דבריו שכן לא הקלטתי אותם): "מה זאת אומרת, לא? אתה לא מאמין בי? אתה לא חושב, כמו כל המורים, שאני יכול להצליח?" אמרתי לו: "אתה לא תעשה בגרות בספרות, אתה תעשה בגרות בכל מקצוע שתרגיש בו בבית, ובספרות אתה מרגיש בגלות. איפה אתה מרגיש הכי בבית?" הוא ענה לי: "רק כשאני מנגן אני מרגיש בבית".

המשפט הזה ליווה אותי ימים ארוכים, ואפשר לי לגבש את גישתי הכללית כלפי נוער בסיכון, על בסיס הפתח הצר שנפתח לי בתכנית ההערכה החלופית. התנאים הטבעיים של הנגינה הם הבסיס שעליו מונחת אישיותו של הנער במקרה זה (תהא אשר תהא אישיותו). כדי ללמד אותו ספרות, וכדי שהוא ידע לעומק מהי אקספוזיציה, מהו מוטיב ומהי אלגוריה, חובתי כמורה וכמחנך לספק לו קודם כול את התנאים הטבעיים לו שבהם הוא יכול לבטא את עצמו. אין לי שום סיכוי להצליח להעניק לו אינפורמציה התלושה ממשמעות כלשהי, שהוא, כמו כל אדם, רוצה בעצם וצריך למצוא בחייו. בחינוך, שלא כמו בכל מקצוע שניתן לנתק בו בין המידע המועבר לבין המשמעויות של מידע זה לחייו של האדם ולהתפתחותו הרוחנית, דרך המלך ללמידה משמעותית עוברת בביסוס תנאי חיים טבעיים ככל האפשר. תנאים טבעיים מבטיחים מגע של האדם עם משאביו הרוחניים וכוחותיו הפנימיים, ומאפשרים לפעילותו להיות בעלת ערך, משמעות, סיפוק והנאה. לתלמיד כזה יש תחושה של אדם בעל יכולת להשפיע ולשנות את עצמו ואת סביבתו, ובעיקר, להשפיע על עתידו. תחושה זו היא המנוע לעשייה, לפעילות, למעורבות, ולמעשה היא מאפשרת לכל אסטרטגיות הלמידה ושיטות ההוראה החשובות והחיוניות שיש בשדה הפדגוגי לבוא לידי ביטוי בתנאי חיים טבעיים שיצרנו בעבודתנו. אם ננביט את זרעי האנושיות הללו בשדה השיח הפדגוגי היום, נקצור את פירות החינוך האיכותי, המשמעותי, זה שישנה את פני החברה, בעתיד. אותו תלמיד, אגב, הצליח בבגרות בספרות במסגרת תכנית ההערכה החלופית...

ומילה אחרונה על נוער בסיכון. כשאומרים נוער בסיכון, יש לזכור היטב שלא הנוער הוא בסיכון אלא החברה שלנו בסיכון. אותו נוער שמוגדר נמצא בסיכון, לעומת הנוער שלא נכלל בהגדרה זו, הוא האינדיקציה הברורה ביותר שמה שלא נעשה נכון בנוגע לאותם בני נוער שנכנסו להגדרה זו מוסיף להיעשות בדרך זו או אחרת גם בקרב הנוער שאינו מוגדר נוער בסיכון, לפי שעה. אותו דבר אינו נוגע רק למשתנים סוציאקונומיים, פוליטיים, לאומיים או תרבותיים אלה ואחרים, אלא הוא נוגע בעיקר לתנאי החיים הטבעיים של בני הנוער, שלצערנו התרחקנו ואנו עדיין מתרחקים יום יום מהבנתם, מכיבודם ומבניית מערכת להתייחסות פדגוגית הולמת אליהם. הבשורה הטובה היא שדרך אותו נוער בסיכון המדבר אלינו בשפתו ניתן למצוא מפתחות לפתרון בעיות מהותיות גם בחינוך הכללי.

הדברים שלמעלה היו צעד קטן של מורה לכיוון כללי המחייב צועדים וצעדים רבים נוספים.